

Бондар Ірина

кандидат педагогічних наук,
доцент кафедри історії України
Рівненського державного гуманітарного університету,
м. Рівне, Україна
ORCID: 0000-0002-2005-8141
e-mail: centuarea16@ukr.net

ПРОБЛЕМНО-ПОШУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ НА УРОКАХ ІСТОРІЇ ЯК ЗАСІБ ФОРМУВАННЯ КРЕАТИВНОСТІ УЧНІВ

Анотація. У статті досліджено особливості формування креативності учнів у процесі навчання історії за умов проблемно-пошукового навчання. Наголошено, що у вирішенні завдань неперервної освіти, спрямованої на формування креативної особистості, здатної до саморозвитку та навчання упродовж життя, відчутне місце належить питанням, пов'язаним із залученням учнівства до самостійного дослідження інформації, яке сприяє засвоєнню не лише формально-логічних, а й оперативних знань. Зосереджено увагу на тому, що проблемно-пошукова діяльність сприяє формуванню базових для розвитку креативності вмінь, які є складниками багатьох ключових та предметних компетентностей. Уточнено, що моделювання проблемно-пошукової діяльності спирається на створення методичних ситуацій, які посилюють розвиваючий компонент навчання. Виділено форми, методи і засоби навчання: лабораторно-практичні роботи, метод проєктів, проблемні, творчі завдання. Акцентовано, що результатом проблемно-пошукової діяльності є інтеграція отриманих знань, сформованість практичних умінь, а також особистісних якостей, необхідних для формування креативності: вміння організовувати освітню діяльність, співпрацювати, комунікувати, акумулювати та використовувати творчий досвід інших тощо. Наголошено на необхідності усвідомлення актуальності проблемно-пошукової діяльності у формуванні креативності на уроках історії в контексті безперервної освіти.

Ключові слова: креативність, проблемно-пошукова діяльність, лабораторно-практичні роботи, метод проєктів, компетентності.

Постановка проблеми. Виклики сьогодення зумовили закономірне підвищення вимог до рівня якості шкільної освіти, необхідність пошуку нових шляхів модернізації освітнього процесу з метою формування вільної особистості, здатної самореалізуватися. Цей процес стосується не тільки змісту, форм, методів і засобів навчання, а й самого розуміння сучасної освіти як неперервної, спрямованої на формування творчої особистості, здатної до саморозвитку та навчання упродовж життя. У вирішенні цих завдань відчутне

місце відведено питанням, пов'язаним із залученням учнівства до самостійного дослідження інформації, що сприяє засвоєнню не лише формально-логічних, а й оперативних знань та зразків міркувань, характерних для історичної науки.

Отже, для вчителя історії пріоритетного характеру набуває завдання – формування та розвиток креативності здобувачів освіти. Одним із шляхів розв'язання цієї проблеми, на нашу думку, є організація проблемно-пошукової діяльності учнів з використанням різноманітних за характером історичних джерел.

Аналіз останніх досліджень з проблеми. Проблеми розвитку креативності у шкільно-педагогічних науках набули різноаспектуальних інтерпретацій, пов'язаних із сутністю «креативності», її видами, структурою та механізмами. На сьогодні педагогічні основи формування креативності в напрямках творчого розвитку особистості розроблено у площині особистісно орієнтованого, компетентнісного та діяльнісного підходів до організації освітнього процесу й модернізації освіти; концепцій проблемного та розвивального навчання.

Питання проблемно-пошукової діяльності учнів у процесі навчання історії вивчено українськими методистами в контекстах: розвитку творчих здібностей і креативності (І. Бондар, М. Роговенко), формування критичного мислення (О. Пометун, С. Терно), організації дослідницької діяльності учнів (К. Баханов, В. Власов, З. Возна, Л. Задорожна, В. Комаров, П. Мороз), навчання як розв'язання низки проблемних ситуацій (К. Баханов), застосування засобів візуалізації (Д. Десятов, О. Желіба), роботи з інформаційними ресурсами та мультимедіа (Л. Богдановська, А. Гриценко, Д. Десятов, О. Мокрогуз), організації проєктного навчання (К. Баханов, П. Вербицька, Н. Венцева, В. Мирошніченко, В. Нищета, О. Пометун) тощо. Переважна більшість авторів наголошують на важливості набуття школярами досвіду самостійного дослідження інформації, верифікації, її критичного аналізу, що забезпечує набуття здатності до самонавчання в умовах глобальних змін і викликів.

Мета статті – дослідити особливості формування креативності учнів у процесі навчання історії за умов проблемно-пошукового навчання.

Виклад основного матеріалу дослідження. Кожен навчальний предмет знайомить учнів з основними досягненнями науки, яка становить його зміст, та з методами роботи науковців певної галузі. В історії це аналіз та інтерпретація джерел. На нашу думку, їх використання на уроках історії сприяє формуванню базових для розвитку креативності вмінь: самостійного пошуку, переконливої аргументації, критичного аналізу тощо. Уважаємо, що отримані у процесі опрацювання історичних документів знання є «будівельним матеріалом» для створення задуму розв'язання пізнавального завдання. У роботі з навчальною інформацією в учнів формуються здатність застосовувати наявні знання та уміння для розв'язку завдань, оперувати ними як інструментом створення творчого продукту, розвивається здатність акумулювати та переосмислювати досвід розв'язування пізнавальних проблем. Звідси постає особлива роль проблемно-пошукового навчання у формуванні креативності учнів у процесі навчання історії.

П. Мороз розглядає самостійне учнівське дослідження у двох контекстах: процесуальному (як спосіб пізнавальної діяльності) – який спонукає учнів до створення оригінального освітньо-значущого продукту, у процесі роботи над яким використовуються засвоєні знання, вміння та навички навчально-пізнавальної діяльності, здійснюється їх перенесення в нові умови, проводиться комбінування відомих способів діяльності чи створюється новий підхід до розв’язання проблеми; змістовного/цілеспрямування особистості (як об’єкт засвоєння: від пошукового навчання – до навчання пошуку) – який розглядається, як форма зв’язку між внутрішнім світом учня, спрямованістю його потенціалу та зовнішнім світом і суспільством (Мороз, 2012, с.12)

Основними характеристиками такого навчання, на думку П.Мороз, є: 1) виділення в навчальному історичному матеріалі проблем, які можуть передбачати неоднозначність у їх розв’язанні; спеціальне конструювання навчального процесу; 2) формування умінь висувати версії, гіпотези, обирати проблеми, формулювати їх; 3) розвиток умінь роботи з різними версіями на основі аналізу першоджерел – методики відбору матеріалу, порівняння та інше; 4) робота з першоджерелами у розробленні версій; 5) удосконалення умінь аналізу історичної інформації, джерела і прийняття у процесі аналізу однієї з версій, висунутих раніше (Мороз, 2012, с.12).

Однією з поширених форм організації учнівського дослідження останнім часом стали лабораторно-практичні роботи, суть яких криється в самостійному опрацюванні історичних джерел, яке передбачає формулювання й аргументацію особистих оцінних суджень на основі дослідження документів. Можливе як колективне, так і їх індивідуальне виконання. Типова лабораторно-практична робота з історії має таку структуру: актуалізація опорних знань; мотивація діяльності; усвідомлення змісту завдання, визначення його етапів; опрацювання необхідної для розв’язку інформації (аналіз, узагальнення, систематизація); оформлення підсумків та їх презентація (Баханов, 2002, с.140). Для лабораторно-практичної роботи, особливо індивідуальної, характерний високий рівень самостійності учнів в опануванні знаннями та вміннями, що забезпечують уявне та практичне перетворення об’єктів, ситуацій тощо, тобто створює умови для прояву універсальної здатності особистості будувати нові образи шляхом перетворення чуттєвого, інтелектуального, практичного та емоційно-ціннісного досвіду. Логіка побудови лабораторно-практичної роботи, за К. Бахановим (2005), зводиться до того, що вона розпочинається з актуалізації знань та корекції опорних уявлень учнів. Актуалізація передбачає повторення або сприйняття учнями основних фактів і понять, необхідних для виконання роботи. На цьому етапі за допомогою евристичної бесіди учні знайомляться з дійовими особами та процесами, що відбувалися у визначений історичний період. Завершується актуалізація формулюванням завдання (частіше проблеми), яке вони повинні розв’язати під час лабораторно-практичної роботи та здійснюється мотивація діяльності. Після усвідомлення учнями змісту роботи вони обирають, сприймають і усвідомлюють порядок виконання завдань (А – за визначеною

метою, Б – за загальним планом, В – за докладним інструктажем) та шукають способи його виконання.

Основна частина лабораторно-практичної роботи – аналіз джерел – вилучення необхідної інформації, її аналіз, узагальнення відповідно до завдання, письмова фіксація результатів, які узагальнюються й систематизуються у вигляді висновків, та презентуються під час обговорення (підсумкової дискусії). Завершується робота теоретичною інтерпретацією учнями і вчителем результатів роботи. Отримані результати роботи уводяться вчителем за допомогою конспективного викладу до загальної канви навчального матеріалу та ставляться завдання для самостійного вивчення вдома. Отже, прослідковується певна схема діяльності (Рис. 1.) (Баханов, 2005, с. 199-200).

Рис. 1. Алгоритм проведення лабораторно-практичних робіт (за К. Бахановим)

У контексті нашого дослідження лабораторно-практичні роботи нам цікаві з огляду на можливість використання побудови навчального заняття як своєрідної основи для розв’язування завдань, спрямованих на формування креативності.

Акцентуємо увагу на тому, що ефективною формою організації навчальної діяльності учнів у проблемно-пошуковому навчанні є групова робота, яка не

пригнічує творчої ініціативи кожного учня, а навпаки, дозволяє враховувати його індивідуальні можливості та використовувати їх під час розв'язки різних навчальних проблем; поєднується з різними методами навчання і може застосовуватися на різних етапах уроку; вчителю важливо стимулювати співробітництво, взаємодію всередині групи завдяки продуманій організації роботи та підбору завдань (Бондар, 2023).

У процесі дослідження спостерігається певна успішність щодо формування креативності школярів при навчанні історії від комплексу навчальних завдань. Для повноцінного розвитку творчої особистості доцільно використовувати систему навчально-виховних та організаційних заходів, починаючи зі створення відповідного розвивального середовища та розв'язування нескладних навчальних завдань, використання проблемних, творчих завдань і проєктів, інших заходів, втілення яких вимагає актуалізації у самостійній продуктивній діяльності усієї гами якостей та здібностей творчої особистості. Цей складний і довготривалий процес має бути добре організований, програмно та методично забезпечений.

Отже, формування креативності школярів у процесі навчання історії будується як розв'язання таких завдань, що постають певною навчальною проблемою та вимагають від учнів новаторської діяльності за умов критичного ставлення до інформації і способів її подання. Також процес формування креативності, що пов'язаний з максимальною самостійністю учнів, має будуватися, з одного боку, відповідно до логіки творчої діяльності історика (дослідження джерел, їх інтерпретація, зіставлення існуючих інтерпретацій тощо), а з іншого боку, реалізовуватися за чітким планом (завданням, згідно з проєктом). З цього підсумовуємо, що моделювання проблемно-пошукової діяльності має спиратися на створення методичних ситуацій, які стимулюють учнів до дослідження, і, як результат, посилюють розвиваючий компонент навчання. Мова йде про проблемні ситуації, застосування яких сприяє підвищенню активності школярів (мимовільне бажання дії, що викликає внутрішній та зовнішній прояв діяльності), самостійності у діях та мисленні (здатність застосовувати наявні знання та уміння для розв'язання завдань, що ускладнюються, сміливість у пошуку та захисті власної точки зору), вмінню співробітництва та ефективно комунікувати.

Аналіз практики проблемно-пошукової діяльності підтверджує необхідність конструювання спеціальних завдань на основі проблемної ситуації, які можуть бути реалізовані залежно від змістового наповнення курсу історії, окреслених дидактичних цілей та за певних педагогічних умов. Уважаємо, що для реалізації завдань формування креативності учням необхідно подавати не окремі завдання, а їх комплекс, що має стати основою проблемно-пошукової діяльності при вивченні кожної теми шкільного курсу всесвітньої історії.

Поміж таких завдань чільне місце займають проєкти. Українські методисти, розробляючи практичні аспекти впровадження проєктів у процес вивчення

історії (К. Баханов (2005), З. Возна (2013), В. Мирошніченко (2009), П. Мороз (2012), О. Пометун (2007), М. Чорна (2011) та інші), окреслили їх актуальність через спроможність формувати важливі вміння самосійної пошукової діяльності: структурування змістової частини проекту (робота з джерелами); використання дослідницьких методів: висунення гіпотези розв'язання проблеми, обговорення методів дослідження, аналіз інформації тощо.

Акцентуємо, що метод проєктів надає принципово нових можливостей проблемно-пошуковій діяльності: інтерес учнів до практично чи теоретично значущої проблеми, прагматична спрямованість на результат, оволодіння новими знаннями, уміннями (аналізу, синтезу, порівняння, перенесення знань та вмінь у нову ситуацію, пошуку проблем, висуненню гіпотез тощо) а також здатністю до продукування власної творчої діяльності у процесі навчання історії та активізації особистісного потенціалу.

Аналіз практики навчання історії засвідчує, що найчастіше використовують такі види проєктів, як інформаційні, ігрові, дослідницькі та творчі. У парадигмі нашого дослідження особливий інтерес представляють інформаційні та дослідницькі.

Дослідницький проєкт (має структуру, наближену до наукового дослідження: обґрунтування актуальності теми дослідження, визначення його предмета, об'єкта, завдань та методів, аналіз джерел інформації, висунення гіпотези дослідження, визначення шляхів розв'язку проблеми, зокрема експериментальних, оформлення та обговорення його результатів, формулювання висновків і окреслення перспективних напрямів подальшого дослідження).

Інформаційний проєкт (структурно акцентований на добір інформації, її аналіз і узагальнення фактів) зосереджується на віднайденні інформації про певне історичне явище, процес, її узагальненні та систематизації; може бути частиною дослідницького проєкту (інтегрується в дослідницький) та спрямовується на розкриття певного аспекту змісту завдання. Застосування інформаційних проєктів потребує широкого використання комп'ютера в дослідницькій діяльності старшокласників. Це дає можливості запам'ятовувати, зберігати, структурувати, систематизувати великі обсяги інформації, швидко знаходити необхідні дані.

Проектна діяльність передбачає обов'язкову презентацію результатів, що створена учнями індивідуально або у парах чи групах у вигляді інтелектуального (креативного) продукту шляхом актуалізації засвоєних раніше знань та набуття нових (портфоліо, фестиваль кіно, «музейні експонати», «віртуальна екскурсія» тощо), може відбуватися з використанням відео, аудіо та мультимедіа.

За нашими спостереженнями, результатом роботи над проєктом є інтеграція отриманих знань, сформованість практичних умінь, а також особистісних якостей, необхідних для формування креативності: вміння

організовувати освітню діяльність, співпрацювати, комунікувати, акумулювати та використовувати творчий досвід інших тощо.

Висновки і перспективи подальших розвідок. Підсумовуючи наше дослідження, можемо констатувати, що основним освітнім результатом проблемно-пошукової діяльності є розвиток мислинневих операцій, які забезпечують можливість високого рівня формування креативності, а саме: самостійне перенесення знань і вмінь у нову ситуацію; бачення нової проблеми в знайомих ситуаціях, виділення нової функції об'єкту; самостійне комбінування відомих способів діяльності у новий спосіб; бачення структури об'єкту, варіантів розв'язку цієї проблеми, побудова принципово нового способу розв'язання на відміну від уже відомих. А також – самостійному опрацюванню історичних джерел (дослідження та їх інтерпретація, зіставлення існуючих інтерпретаційтощо), яке передбачає формулювання й аргументацію особистих оцінних суджень на основі дослідження документів. Отже, здатність формувати важливі вміння, які є складниками багатьох ключових та предметних компетентностей.

Перспективи вбачаємо у систематизації та популяризації прикладів креативності учнів під час навчання історії для практичного застосування.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

Мороз, П. (2012) *Дослідницька діяльність учнів в процесі навчання історії України: методичний посібник*. Київ : Педагогічна думка, 2012. 128 с.

Баханов, К. (2002). *Традиції та інновації в навчанні історії у школі: дидактичний словник-довідник*. Запоріжжя : Просвіта, 2002. 108 с., іл.

Баханов, К. (2005). *Сучасна шкільна історична освіта: інноваційні аспекти: монографія* / К.О.Баханов. Донецьк : ТОВ «Юго-Восток, Лтд», 2005. 384 с.

Бондар, І. (2023). Проектна діяльність учнів на уроках історії відповідно концепції Нової української школи. *Теорія та методика навчання суспільних дисциплін: науково- педагогічний журнал*, вип.11 / заг. ред. доц. Моцак С. І. Суми: СумДПУ імені А. С. Макаренка. СС. 24–27.

Возна, З. (2013). Педагогічні умови реалізації проектної діяльності в практиці суспільствознавства. *Історія та правознавство*. 2013. № 7, сс. 5–7.

Мирошниченко, В. (2009). Організація проектної діяльності учнів на уроках історії в 10-му класі / за заг.ред К.О.Баханова. Харків : Вид. група «Основа», 2009. 157 с.

Пометун, О. (2007). *Енциклопедія інтерактивного навчання*. Київ: А.С.К., 2007. 144 с.

Чорна, М. (2011). *Метод проектів на уроках історії*. Тернопіль ;Харків: Ранок, 2011. 160 с. (Нові педагогічні технології).

REFERENCES

Moroz, P. (2012) *Doslidnytska diialnist uchniv v protsesi navchannia istorii Ukrainy: metodychni posibnyk*. [Research Activity of Students in the Process of Studies of History of Ukraine]: Kyiv: Pedahohichna dumka, 2012. 128 s. [in Ukrainian]

Bakhanov, K. (2002). *Tradytzii ta innovatsii v navchanni istorii u shkoli: dydaktychni slovnyk-dovidnyk* [Traditions and Innovations in the Studies of History at School: Reference - Dictionary]. Zaporizhzhia : Prosvita, 2002. 108 s., il. [in Ukrainian]

Bakhanov, K. (2005). *Suchasna shkilna istorychna osvita: innovatsiini aspekty: monohrafiia* [Modern School Historical Education: Innovative Aspects: Monografiya]. K.O.Bakhanov. Donetsk : TOV «Iuhu-Vostok, Ltd», 2005. 384 s. [in Ukrainian]

Bondar, I. (2023). Proiektna diialnist uchniv na urokakh istorii vidpovidno kontseptsii Novoi ukrainskoi shkoly [A Project Activity of Students at History According to Conception of New Ukrainian school]. *Teoriia ta metodyka navchannia suspilnykh dystsyplin: naukovo- pedahohichniy zhurnal*, Vyp.11 / zah. red. dots. Motsak S.I. Sumy: SumDPU imeni A. S. Makarenka. SS. 24–27. [in Ukrainian]

Vozna, Z. (2013). Pedahohichni umovy realizatsii proektnoi diialnosti v praktytsi suspilstvoznavstva [Pedagogical Terms of Realization of Project Activity in Practice of Social Science]. *Istoriia ta pravoznavstvo*. 2013. No 7, ss. 5–7. [in Ukrainian]

Myroshnychenko, V. (2009). *Orhanizatsiia proektnoi diialnosti uchniv na urokakh istorii v 10-mu klasi* [Organization of Project Activity of Students at History Lessons in 10th form]/ za zah.red K.O.Bakhanova. Kharkiv : Vyd. hrupa «Osnova», 2009. 157 s. [in Ukrainian]

Pometun, O. (2007). *Entsyklopediia interaktyvnoho navchannia* [Encyclopaedia of Interactive Studies]. Kyiv : A.S.K., 2007. 144 s. [in Ukrainian]

Chorna, M. (2011). *Metod proektiv na urokakh istorii* [Method of Projects at History Lessons]. Ternopil ; Kharkiv : Ranok, 2011. 160 s. (Novi pedahohichni tekhnolohii). [in Ukrainian]

**PROBLEM-SOLVING ACTIVITIES AT HISTORY LESSONS AS A
MEANS OF DEVELOPING STUDENTS' CREATIVITY**

Iryna Bondar

Candidate of Pedagogical Sciences,
Associate Professor at the History of Ukraine the Department,
Rivne State University for the Humanities,
Rivne, Ukraine
ORCID: 0000-0002-2005-8141
e-mail: centuarea16@ukr.net

Abstract. The article deals with the peculiarities of developing students' creativity in the process of teaching history in the context of problem-based learning. It is emphasized that in solving the problems of continuing education aimed at the development a creative personality capable of self-development and lifelong learning, a significant place belongs to issues related to the involvement of students in independent research of information, which contributes to the acquisition of not only formal and logical, but also operational knowledge. The attention is focused on the fact that problem-solving activity contributes to the formation of basic skills for the development of creativity, which are components of many key and subject competences. It is clarified that modeling problem-solving activities is based on the creation of methodological situations that enhance the developmental component of learning. The forms, methods and means of teaching are highlighted: laboratory and practical work, project method, problematic and creative tasks.

It is emphasized that the result of problem-solving activities is the integration of the acquired knowledge, the formation of practical skills, as well as personal qualities necessary for the formation of creativity: the ability to organize educational activities, cooperate, communicate, accumulate and use the creative experience of others, etc. The necessity of realizing the relevance of problem-search activity in the formation of creativity in history lessons in the context of continuing education is emphasized.

Keywords: creativity, problem-solving activity, laboratory and practical work, project method, competences.

Стаття надійшла до редакції 03.05.2024 р.